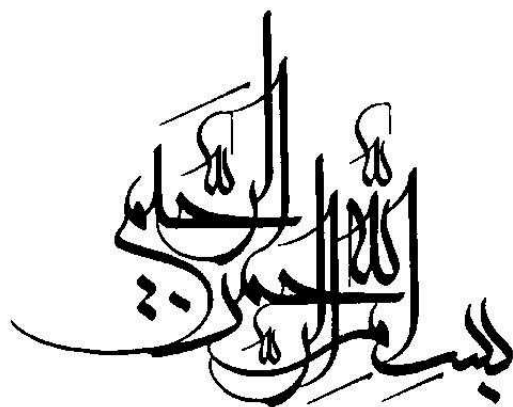

زندان نامه های فارسی

از قرن پنجم تا پانزدهم

دکتر محمد رضا یوسفی

عضو هیات علمی دانشگاه قم

طاهره سیدرضایی

عضو هیات علمی دانشگاه پیام نور

سرناسه	:	يوسفی، محمدرضا، ۱۳۴۲ -
عنوان و نام پديدآور	:	زندان نامه های فارسی از قرن پنجم تا پانزدهم / محمدرضا يوسفی، طاهره سيدرضایی.
مشخصات نشر	:	قم: دانشگاه قم، ۱۳۹۱.
مشخصات ظاهري	:	۳۲۸ ص.
فروست	:	انتشارات دانشگاه قم؛ ۱۱۱.
شابک	:	۹۷۸-۹۶۴-۸۲۶۱-۶۸-۴
يادداشت	:	کتابنامه.
موضوع	:	حبسيه ها، شعر فارسی - مجموعه ها، شاعران ایرانی - سرگذشتنامه
شناسه افزوده	:	سيدرضایی، طاهره، ۱۳۵۷ -، دانشگاه قم
رده بندي کنگره	:	۱۳۹۱ ح ۲ ی۹ / PIR۳۵۵۵
رده بندي ديويي	:	۲۱/۰۰۹۳۵۸۸
شماره کتابشناسی	:	۲۷۳۶۳۴۲

زندان نامه های فارسی

از قرن پنجم تا قرن پانزدهم

دکتر محمد رضا يوسفی خانم طاهره سيدرضایی

ناشر: انتشارات دانشگاه قم

چاپخانه: کمال الملک

شمارگان: ۱۰۰۰

سال و نوبت چاپ: اول - ۱۳۹۱

ناظر فني: محمدرضا شجاعی

طراح جلد: محسن احمدی

صفحه آرایي: محمدباقر مهرآبادی

قيمت: ۵۰۰۰۰ تومان

ایمیل: publication@qom.ac.ir

وب سایت: www.qom.ac.ir

آدرس: قم بلوار الندير، دانشگاه قم، اداره چاپ و نشر.

تلفاكس و تلفن: ۲۸۵۰۹۵۷ *** ۶ - ۲۱۰۳۳۴۴

فهرست

مقدمه..... ۹

فصل اول: مسعود سعد سلمان

در آمد.....	۱۵
شرح حال مسعود سعد.....	۱۷
قصاید مسعود سعد.....	۲۶
نای بینوا.....	۲۶
بضاعت شعر.....	۳۲
دلآوری در بند.....	۳۷
حسب حال.....	۳۹
سیل سرشک.....	۴۳
توسل به علی خاص در زمان گرفتاری.....	۴۵
شبهای زندان.....	۴۷
شکوه از کج روی زمان.....	۵۳
زمانه بد.....	۵۵
دریغ جوانی.....	۵۷
مداح نیک.....	۵۹
جواب قصیده محمد خطیبی.....	۶۲
بر سر کوههای بی فریاد.....	۶۷
توسل به ملک ارسلان.....	۷۱
شکایت از اهل جهان.....	۷۳
سپاس زندان.....	۷۷
غم اطفال.....	۸۰
اسیر قلعه نای.....	۸۵
شاعر فحل.....	۸۸
چون شاخ خیزران.....	۹۳
محبوس بیگانه.....	۹۶
حصن حصین.....	۹۹
ستایش استاد رشیدی.....	۱۰۸
نگهبان نامهربان.....	۱۱۵
التجا به خواجه سید بن حسن.....	۱۲۱
غم نان.....	۱۲۳

۱۲۸	یاد وطن
۱۳۱	بحر اندوه
۱۳۵	خرسند به رنج و حبس
۱۳۹	ناله از نای
۱۴۴	رنج بی نهایت
۱۴۷	توبه از شعر

فصل دوم: دیگر حبسیه سرایان فارسی

۱۵۱	نصرالله منشی (وفات بعد از ۵۵۵ و پیش از ۵۸۳ ق.)
۱۵۲	عین القضاة همدانی (مقتول ۵۲۵ ق.)
۱۵۴	فلکی شروانی (وفات: ۵۵۷ ق.)
۱۵۵	صبر و انتظار
۱۵۷	قسم نامه
۱۶۰	خاقانی شروانی (وفات ۵۹۵ ق.)
۱۶۱	مار ضحاک
۱۶۵	بند پند آموز
۱۶۹	باباافضل کاشانی (وفات بین ۶۰۶ تا ۷۷۷ ق.)
۱۶۹	اعجاز یقین
۱۷۲	مجد همگر (وفات ۶۸۶ ق.)
۱۷۳	زار شکسته بال
۱۷۸	آواز زنجیر
۱۷۹	برندق خجندی (وفات بین ۸۱۵ تا ۸۳۷ ق.)
۱۸۰	پیرو خاقانی
۱۸۱	مهد سودا
۱۸۳	خان احمد گیلانی (وفات ۱۰۰۵ یا ۱۰۲۰ ق.)
۱۸۵	کلیم کاشانی (وفات ۱۰۶۱ ق.)
۱۸۵	تفتیش
۱۸۸	شکوه از گردون
۱۹۱	آصادق تفرشی (وفات ۱۱۸۰ ق.)
۱۹۱	کره به کار افتاده
۱۹۲	سرشار (وفات ۱۲۳۴ ق.)
۱۹۲	زندانی بیمار
۱۹۴	قائم مقام فراهانی (مقتول ۱۲۵۱ ق.)
۱۹۴	ختنظل یأس
۱۹۶	چرخ بازیگر

۱۹۷	محمود کلهر (وفات ۱۲۶۵ ق.)
۱۹۷	گنج جهان
۱۹۹	یغمای چندقی (وفات: ۱۲۷۶ ق.)
۱۹۹	خواری
۲۰۱	میرزا آقا خان کرمانی (مقتول ۱۳۱۳ ق.)
۲۰۱	پیرو فردوسی
۲۰۳	علی اشرف لاهیجانی (وفات ۱۳۳۵ ق.)
۲۰۳	عتدلیب در قفس
۲۰۵	خسروی قاجار (وفات ۱۳۳۸ ق.)
۲۰۵	حصن مردان
۲۰۷	میرزاده عشقی (مقتول ۱۴۰۳ ش.)
۲۰۷	اتاق انتظار مرگ
۲۱۱	فرخی یزدی (مقتول ۱۳۱۸ ش.)
۲۱۲	زندان قفس
۲۱۳	سیر از جان
۲۱۵	شیر در زنجیر
۲۱۶	ملک الشعراى بهار (وفات ۱۳۳۰ ش.)
۲۱۷	سمج شیر نر
۲۱۹	دهلیز حبس
۲۲۲	احمد بهمنیار (وفات ۱۳۳۴ ش.)
۲۲۲	بث الشکوى
۲۲۵	مفتون همدانی (وفات ۱۳۳۴ ش.)
۲۲۶	بی سیم و زر
۲۲۸	شام تاریک
۲۳۰	کوهی کرمانی (وفات ۱۳۳۷ ش.)
۲۳۰	زندان تاریک
۲۳۲	آه مظلوم
۲۳۳	راز دل
۲۳۴	نظام وفا (وفات ۱۳۴۳ ش.)
۲۳۵	عشق و جنون
۲۳۶	خسرو گلرخى (اعدام: ۱۳۵۲)
۲۳۷	دامون
۲۴۰	مرضیه احمدی اسکویی (مقتول: ۱۳۵۳)
۲۴۰	همواره در نبرد

۲۴۲	ناظرزاده کرمانی (وفات ۱۳۵۵ ش.)
۲۴۲	رنج هنرمند
۲۴۴	علی شریعتی (وفات ۱۳۵۶ ش.)
۲۴۴	شمع زندان
۲۴۶	مرتضی مطهری (شهادت ۱۳۵۸ ش.)
۲۴۶	آوای جرس
۲۴۸	اسماعیل شاهرودی (وفات: ۱۳۶۰)
۲۴۸	متهم
۲۵۰	شب قفس
۲۵۱	مهدی اخوان ثالث - م. امید (وفات ۱۳۶۹ ش.)
۲۵۲	کاوه یا اسکندر
۲۵۶	زندانی
۲۶۰	غلامرضا قدسی (وفات ۱۳۶۸ ش.)
۲۶۰	گیاه سوخته بخت
۲۶۲	مهرداد اوستا (وفات: ۱۳۷۰ ش.)
۲۶۲	تیرانا
۲۶۶	هنگامه جوی
۲۷۰	احمد شاملو - الف. بامداد (وفات ۱۳۷۹ ش.)
۲۷۰	کیفر
۲۷۳	شهنواز اعلامی (وفات ۱۳۸۴ ش.)
۲۷۳	دخمه سرد غم انگیز
۲۷۴	سرود قفس
۲۷۵	ژولیده نیشابوری (وفات ۱۳۸۶)
۲۷۵	به جرم عشق
۲۷۷	خسرو فرشیدورد (وفات ۱۳۸۸ ش.)
۲۷۷	هواخواه خلق ستمدیده
۲۷۹	شکسته دیده
۲۸۰	ادیب برومند (تولد ۱۳۰۳ ش.)
۲۸۰	ای قزل قلعه
۲۸۱	مفاخره زندانی
۲۸۴	رضا براهنی (تولد ۱۳۱۴ ش.)
۲۸۴	کبوتران
۲۸۵	چراغ خانه
۲۸۷	موسوی گرمارودی (تولد ۱۳۲۰ ش.)
۲۸۷	نسیم مهر

۲۸۹	جواد محدثی (تولد: ۱۳۳۱ ش.)
۲۸۹	برادر هم بند
۲۹۱	از زبان یک محکوم به اعدام به فرزندش

فصل سوم: زندان‌نامه‌های شاعران غیر ایرانی

۲۹۷	سید اسماعیل بلخی (شهادت ۱۳۴۷ ش.)
۲۹۸	گوشه زندان ستم
۳۰۰	مسند جهل
۳۰۲	عبداله‌ادی داوی (وفات ۱۳۶۱ ش.)
۳۰۲	بلبل گرفتار
۳۰۵	خلیل الله خلیلی (وفات ۱۳۶۶ ش.)
۳۰۵	شام تیره بختی‌ها
۳۰۶	آه نیمه شب
۳۰۹	واصف باختری (تولد ۱۳۲۱ ش.)
۳۰۹	از ژرفای برزخ
۳۱۲	آشیانه خونین
۳۱۵	لطیف پدرام (تولد: ۱۳۴۲ ش.)
۳۱۵	تلخ
۳۱۶	میرزا حیت {هیت} (مقتول ۱۳۳۷ ه.ق.)
۳۱۶	زنجیر زلف
۳۱۸	کریم دیوانه (وفات ۱۳۷۷ ه.ق.)
۳۱۸	زندان من
۳۱۹	گرفتار بلا
۳۲۰	غریب بی نوا
۳۲۱	بازار صابر (تولد ۱۹۳۸)
۳۲۲	شاعر خلاق
۳۲۴	حیات نعمت سمرقندی (تولد ۱۹۴۹ م.)
۳۲۴	آتش خشم
۳۲۷	منابع

مقدمه

زندان محلی بود که ابتدا برای بازداشت مجرمان و محکومان به اعدام استفاده می‌شد. طبیعتاً هر جا حکومت بود زندان هم بود. در ایران به عنوان یک سرزمین متمدن از قدیم‌ترین ادوار زندان وجود داشته است ولی در اسلام به استناد روایات تاریخی، سازنده نخستین زندان، خلیفه دوم عمر بن خطاب است. بر اساس منابع فارسی در ایران دو نوع زندان وجود داشته است. یکی مخصوص جرایم عمومی که زندانی به حکم قاضی به حبس می‌افتاد و او را در محبس شهر یا حرس بازداشت می‌کردند. دیگری خاص جرایم سیاسی؛ یعنی کسانی که امنیت حکومت را مورد تهدید قرار می‌دادند. این نوع زندانیان عموماً افراد خاندان سلطنتی از جمله فرزندان، برادران و خویشاوندان شاه، وزرا و وابستگان آنها بودند که یا مورد غضب شاه واقع شده؛ یا وابستگان حکومت ساقط شده پیشین بودند. این گروه زندانیان به حکم شاه به محبس می‌رفتند و با حکم شاه آزاد می‌شدند.

گاه شاعرانی هم که در امور سیاسی و حکومتی مشارکت داشتند گرفتار این قسم زندان‌ها می‌شدند. در قرون گذشته، شاعران یکی از اسباب مهم تجمل‌دربار محسوب می‌شدند و شعر جزو بهترین ابزار تبلیغ و ماندگار کردن نام شاه به شمار می‌آمد. لذا روی گرداندن شاعر از یک‌دربار و توجه او به حکومتی دیگر جرم بود و شاعر را به محبس می‌کشاند. شاعران در زندان، خود را بی‌گناه می‌دانستند و خویشان را به بلبلی همانند می‌ساختند که صرفاً به جرم نغمه‌سرایی محبوس شده است. به همین جهت به اشعاری که در زندان سروده شده باشد و شاعر در آن از اوضاع زندان، زندانبان، رنج‌ها و سختی‌های خود گله و شکایت نموده از بی‌گناهی خویش سخن گفته باشد "حبسیه" یا "زندان‌نامه" اطلاق می‌شود.

زندان‌نامه‌ها معمولاً ناله و خروش شاعرانی است که بی‌گناه به زندان افتاده‌اند و برای آزادی خود و ملت خود شعر سروده‌اند. حبسیات نوعاً ناله و فریادی است که از ته سیاه‌چال‌ها درون شب‌های تاریک و سخت و از میان غل و زنجیر و شلاق و شکنجه به گوش می‌رسد و بیان‌کننده این واقعیت است که بهای آزادی سنگین است و شاعر به عنوان زبان سخن‌گوی ملت، حتی با لب‌های دوخته فریاد می‌زند که ملت برای آزادی، تا پای جان باید بایستد.

مسعود سعد نخستین شاعر فارسی‌زبان است که زندان‌نامه سروده، طبیعتاً سایر حبسیه‌سرایان حتی تا روزگار ما گوشه‌چشمی به حبسیات او داشته‌اند. البته تعداد شاعران زندان‌رفته ما در ادوار گذشته زیاد نیست ولی از عصر مشروطه به بعد همزمان با بیداری ملت، شاعران در حکم نمایان اصلی عدالت و آزادی در بطن حرکت آزادی‌خواهانه مردم قرار گرفتند. طبیعی بود که به موازات مخالفت حکام ستمگر با حقوق ملت شاعران نیز به زندان می‌افتادند که اوج آن در حکومت پنجاه ساله پهلوی بود. در دیگر کشورهای فارسی‌زبان مثل افغانستان، تاجیکستان و ازبکستان حرکت آزادی‌خواهانه با تاخیر شکل گرفت و علی‌القاعده زندان‌نامه‌هایی که از شاعران این کشورها به دست ما رسیده - به شرط صحت - عمدتاً متعلق به نیم قرن اخیر است.

حبسیه‌سرایی اگر چه در ایران سابقه‌ای طولانی دارد اما در مطالعات دانشگاهی کمتر مورد توجه قرار گرفته است غالباً در دوره کارشناسی در قالب درس

مسعود سعد، اشاره‌ای ضمنی به این موضوع می‌شود. گزیده‌های متعددی هم که از دیوان مسعود سعد در بازار موجود است تنها مسعود سعد را مورد مطالعه قرار داده‌اند و به اشعار حبسی شاعران دیگر توجهی نکرده‌اند. حبسیات مسعود سعد علی‌رغم تاثیرگذارش بر خواننده، به شدت تکرار مضامین دارد. وقتی شاعر حدود بیست سال در محبس تنگ بماند و آن قدر گریه کرده باشد که چشمانش مثل لاله و صورتش چون نار کفیده شده باشد یا به قدری با دست بر سینه و ران کوفته باشد که همانند بنفشه و سندان شده باشد طبیعی است که دچار تکرار ملال‌آور درون‌مایه و مضمون گردد.

با هدف پرهیز از دلزدگی مخاطبان جوان (۱۹-۲۰ ساله دانشجوی) مولفان این کتاب در نظر دارند سیر حبسیه‌سرایی را در ادب فارسی به اجمال مورد بررسی قرار دهند. لذا کتاب در سه فصل تنظیم شده است: فصل اول به حبسیات مسعود سعد اختصاص دارد. در این فصل تکیه بر زندان‌نامه‌های وی بوده از سایر اشعارش استفاده نشده است. حتی تشبیه‌ها، تغزل‌ها، تاییدها و بسیاری از درخواست‌ها و تقاضاهای شاعر را حذف کردیم. در فصل دوم زندان‌نامه‌هایی از سایر شاعران حبسیه‌سرا ذکر شده است. در این فصل، از کتاب "حبسیه‌سرایی" در ایران تالیف دکتر ولی‌الله ظفری بشتین کمک را گرفته‌ایم. در فصل سوم نگاهی به زندان‌نامه‌های شاعران فارسی زبان خارج از مرزهای ایران داشته‌ایم. البته در نگارش فصل اخیر با کمبود منابع مواجه بودیم و آنچه ذکر شده نهایت تلاش ماست. امید که مقبول طبع علاقه‌مندان قرار گیرد. به تعبیر سنایی:

از همه چیزهای بگزیده هست جُهدُ الْمُقِلِّ پسندیده

یوسفی - سیدرضایی

قم - تابستان ۱۳۹۰